

Andrzej Pepłoński

"Działalność propagandowa służb informacyjno-wywiadowczych w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920", Konrad Paduszek, Toruń 2001 : [recenzja]

Słupskie Studia Historyczne 12, 273-276

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

* * *

Konrad Paduszek, *Działalność propagandowa służb informacyjno-wywiadowczych w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, ss. 209

Wojna polsko-bolszewicka, pomimo doniosłej roli, jaką odegrała w naszej historii, wciąż należy do problematyki mało znanej szerokim kręgom społeczeństwa. Przez wiele minionych lat jej przyczyny, przebieg i konsekwencje były przedmiotem różnego rodzaju manipulacji ze strony historyków i publicystów. W latach PRL dominowały celowo powielane poglądy o rzekomym błędzie politycznym Piłsudskiego, oskarżanego o wywołanie konfliktu z Rosją Radziecką. Ekspozowane były głównie niepowodzenia Wojska Polskiego podczas odwrotu z Kijowa aż do bitwy warszawskiej. Duży sukces bitwy pod Radzyminem był najczęściej minimalizowany, a jej rocznicom czynniki rządowe nie nadawały należytego znaczenia. Podobnie traktowano bohaterów zmagania z napastnikiem ze wschodu. Pomniejszaniu roli Piłsudskiego i jego najbliższych współpracowników towarzyszyło pomijanie znaczenia działalności polskich służb informacyjno-wywiadowczych, a także roli propagandy kierowanej do żołnierzy i społeczeństwa.

Recenzowana praca stanowi próbę wypełnienia luki w naszej historiografii w odniesieniu do organizacji, stosowanych metod i treści propagandy podejmowanej przez stronę polską. Autor wykorzystał dostępne archiwalia krajowe, zgromadzone w Archiwum Akt Nowych i Centralnym Archiwum Wojskowym, a także publikowane dokumenty, prasę, wspomnienia i opracowania. Istotnym uzupełnieniem były gazety, ulotki i plakaty kolportowane wśród żołnierzy.

Władze wojskowe od początku wojny doceniały znaczenie propagandy. Zamierzano ją prowadzić zarówno wśród żołnierzy, jak i wobec całego społeczeństwa polskiego. Ważnym kierunkiem akcji propagandowej było oddziaływanie na żołnierzy nieprzyjaciela. Naczelne Dowództwo WP zdawało sobie sprawę z tego, iż skuteczność propagandy wśród bolszewików zależała w dużym stopniu od znajomości realiów panujących w oddziałach, a zwłaszcza aktualnych nastrojów. Informacje takie mogły uzyskać jedynie organa wywiadu prowadzące rozpoznanie poza linią frontu, a także służby kontrwywiadu przesłuchujące jeńców. Uzupełnieniem wiedzy o sytuacji w oddziałach bolszewickich była treść depeesz przechwytywanych przez radio (wywiad).

Zamierzeniem autora było zbadanie organizacji działalności propagandowej, metod stosowanych przez służby wywiadowcze oraz treści materiałów i różnego rodzaju rozpowszechnianych publikacji. Autor słusznie rozgraniczył funkcjonowanie aparatu propagandowego na froncie, na jego zapleczu i w głębi kraju. Inne bowiem były zadania i cele działalności komórek organizacyjnych podlegających Oddziałowi II Naczelnego Dowództwa i Oddziału II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojsko-

wych. W rejonie działań frontowych funkcjonowały: Sekcja III Biuro Prasowe i Biuro VI Propagandy i Opieki nad Żołnierzami. Autor w sposób kompetentny i obiektywny ukazał zakres prac podejmowanych przez oba te ogniwa.

Pośród wielu nowych ustaleń autora warto zwrócić uwagę m.in. na funkcjonowanie Zarządu Gospód Frontowych, utworzonego 21 VII 1920 r. przy VI Biurze Oddziału II NDWP. Powstające dynamicznie gospody zapewniały żołnierzom, w warunkach frontowych, zakup po niskich cenach: kawy, herbaty, zupy i materiałów do pisania. Poprawiało to wydatnie ich samopoczucie. Jak duże znaczenie przypisywano podnoszeniu morale własnego wojska, może świadczyć fakt, iż utworzenie jednej gospody kosztowało od 200 000 do 400 000 mkp. Warto podkreślić, iż w tym czasie brakowało często pieniędzy na wywiad zafrontowy.

Naczelne Dowództwo dużą wagę przywiązywało do zasadniczej działalności propagandowej, prowadzonej przez Biuro Prasowe, kierowane przez znanego pisarza kpt. Juliusza Kadena-Bandrowskiego. Głównymi jej instrumentami były prasa oraz film. Poza oddziaływaniem na żołnierzy personel Biura przekazywał prasie krajowej i zagranicznej informacje korzystne dla WP. Istotnym wsparciem propagandy prasowej była działalność Centralnego Urzędu Filmowego, utworzonego w lutym 1920 r. Z ustaleń autora wynika, iż w rejonie frontu funkcjonowało 18 kin.

Złożony charakter miała działalność propagandowa wobec żołnierzy nieprzyjaciela. Zadanie to realizował Wydział VI Propagandy Zewnętrznej Biura Wywiadowczego. Dnia 1 II 1920 r. pierwszego kierownika kpt. Adama Koca zastąpił kpt. Konrad Libicki. Wydział zajmował się poszukiwaniem artykułów mających związek z działaniami wojennymi, ukazujących się w prasie zagranicznej, a także ewidencjonował materiały kolportowane przez wroga. Następnie przygotowywał odezwy i publikacje podważające zwłaszcza prawdziwość treści zawartych w propagandzie nieprzyjaciela. Specjalnie przygotowane ulotki i materiały były zrzucone przez polskie samoloty na zapleczu frontu lub kolportowane przez wywiadowców Oddziału II NDWP. Działalność ta przynosiła skutki, o czym świadczyły liczne przypadki przechodzenia żołnierzy nieprzyjaciela na polską stronę. Ponieważ Oddział II znał trudną sytuację aprowizacyjną w Armii Czerwonej, jednym z argumentów w kolportowanych ulotkach było zapewnienie, że dezercerzy będą mogli liczyć na znacznie lepsze wyżywienie.

Autor słusznie poświęcił dużo uwagi funkcjonowaniu organów kontrwywiadu wojskowego operujących na zapleczu frontu i w głębi kraju. Ograniczanie napływu agitatorów i wszelkiego rodzaju osób niepożądanych osłabiało skuteczność nieprzyjacielskiego oddziaływania propagandowego na społeczeństwo polskie. Obawiano się zwłaszcza przenikania do wojska agentów nieprzyjaciela. Ważną rolę odgrywały Stacje Kontrolne, których nieliczny personel dysponował uprawnieniami zbliżonymi do organów policji. Należy podkreślić, iż kontrwywiad jednocześnie obserwował z uwagą nastroje szerokich kręgów społeczeństwa, oceniając stosunek do trwającej wojny i skutki oddziaływania propagandy bolszewickiej. Innym ważnym kierunkiem pracy komórek propagandowych było ocenianie morale własnej armii. Szczegółowo badano przypadki nieposłuszeństwa lub buntu w poszczególnych od-

działach WP. W celu sprawdzania podatności żołnierzy i oficerów na propagandę nieprzyjaciela utworzono pozornie nielegalne ośrodki agitacyjne, które miały odegrać rolę konkurencyjną wobec tajnych komitetów komunistycznych funkcjonujących w wojsku. Reakcja żołnierzy na spreparowane przez kontrwywiad ulotki i odezwy pozwalała oceniać rzeczywiste postawy i morale w armii. Wiele innych ustaleń zawartych w recenzowanej pracy ukazuje mało znane aspekty działalności propagandowej w wojsku.

Jednym z ważniejszych sposobów badania nastrojów w wojsku była kontrola korespondencji. Jej wyniki uzupełniano informacjami uzyskanymi w czasie podsłuchu telefonicznego. Ponieważ takie metody pracy kontrwywiadu były wówczas mało znane, osiągnęto wyjątkowo dobre rezultaty. Pomimo iż głównym celem cenzury było ujawnianie szpiegostwa i akcji wywrotowej, to niejako przy okazji uzyskiwano bogaty materiał o nastrojach, postawach i poglądach zarówno żołnierzy, jak i ich rodzin oraz społeczeństwa.

Na uwagę zasługują rezultaty badań metod pracy służb specjalnych WP, a szczególnie treści propagandy. Okazuje się, że posługiwano się dość prostymi, ale skutecznymi schematami. Wykorzystując wyobrażenia społeczeństwa o genezie, przebiegu i konsekwencjach rewolucji, wzmacniano je poprzez lansowanie spiskowej teorii ubarwianej nadmierną rolą Żydów w tych wydarzeniach. Podważano tożsamość przywódców i elit władzy oraz odmawiano im prawa do reprezentowania robotników. Eksponowano zamachy na przywódców bolszewickich, a sytuację w Rosji Radzieckiej przedstawiano jako tymczasową. Innym kierunkiem propagandy było podawanie sprzecznych informacji o sytuacji w Armii Czerwonej lub utożsamianie jej z armią carskiej Rosji. Nie brak było treści mających na celu zohydzenie bolszewików poprzez uwypuklenie katastrofalnego stanu sytuacji wewnętrznej ich kraju po rewolucji. Przytoczone przykłady wskazują nie tylko na różnorodność form i treści propagandy, ale świadczą także o dobrym opanowaniu sztuki oddziaływania na świadomość odbiorców. Należy podkreślić, iż autor zachował dużą wstrzeźliwość i obiektywizm przy przedstawianiu poszczególnych problemów, a prezentowane tezy i oceny są dobrze udokumentowane. Niewątpliwie walory poznawcze recenzowanej publikacji byłyby większe, gdyby autorowi udało się wykorzystać polskie materiały archiwalne przechowywane w zbiorach rosyjskich.

Koncentrując swoją uwagę na działalności propagandowej inspirowanej i organizowanej przez Oddział II Naczelnego Dowództwa WP, ze zrozumiałych względów mniej uwagi autor poświęcił podobnej akcji, podejmowanej równolegle przez ówczesne środki masowego przekazu. W decydujących fazach wojny, a szczególnie w przededniu bitwy warszawskiej, istotną rolę odgrywały wizyty czołowych polityków w oddziałach frontowych. Obecność premiera Wincentego Witosa, Macieja Rataja czy Ignacego Daszyńskiego miała świadczyć o tym, że nie tylko rząd, Sejm, ale całe społeczeństwo wspierało wysiłek żołnierzy i dowódców. Intensywną działalność prowadzono także wśród żołnierzy wyruszających na front. Premier Wincenty Witos wydał 6 sierpnia 1920 r. odezwę do armii, w której wzywał do ofiarnej obrony państwa. Stałym elementem propagandy stała się zapowiadana reforma rol-

na, na mocy której inwalidzi wojenni i specjalnie zasłużeni w walce z bolszewikami mieli otrzymać bezpłatnie ziemię. Na łamach prasy publikowano liczne listy rodzin do żołnierzy walczących na froncie. Na plakatach i w ulotkach posługiwano się często takimi symbolami, jak: krzyże, obrazy, figury świętych, a także przywoływano postacie symboliczne (Kościuszko, Traugutt). Równocześnie stosowano metody werbalne wobec nieprzyjaciela („bolszewicy, dzicz wschodnia, barbarzyńcy”). Taki dobór treści propagandowych oraz wymowna forma zwłaszcza plakatów i ulotek wywoływały oczekiwany skutek, mobilizując zarówno żołnierzy, jak i szerokie kręgi społeczeństwa.

W tej sytuacji, oceniając rezultaty oddziaływania propagandowego, zwłaszcza na społeczeństwo polskie, trzeba uwzględnić wszystkie uczestniczące w propagandzie instytucje wojskowe i cywilne. Należy podkreślić, iż istotny wpływ na negatywny stosunek społeczeństwa do bolszewików miały wiadomości pochodzące od świadków gwałtów i grabieży dokonywanych przez żołnierzy nieprzyjaciela na zajmowanych terenach Polski.

Recenzowana praca jest cennym przyczynkiem do badań nie tylko nad przebiegiem wojny 1919-1920, ale także pierwszych lat II Rzeczypospolitej. Zawiera wiele nowych ustaleń potwierdzających znaczny udział polskich służb informacyjno-wywiadowczych w zmaganiach propagandowych podczas wojny polsko-bolszewickiej.

ANDRZEJ PEPŁOŃSKI
PAP Słupsk

* * *

Tomasz Grabarczyk, *Struktura, organizacja i metody działania bydgoskiej ekspozytury polskiego wywiadu w latach 1930-1939*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, ss. 132.

Wolne Miasto Gdańsk, mimo iż miało istnieć pod polskim zwierzchnictwem, było przysłowiową kością niezgody w stosunkach polsko-niemieckich. Nie tylko ono, ale i całe Pomorze stało się miejscem pracy szpiegowskiej różnych państw. Polski wywiad musiał radzić sobie z kolejnymi aferami szpiegowskimi. W jego zadaniach rozpoznawczych znajdowały się niemieckie organizacje paramilitarne, wielkie koncerny międzynarodowe, jak również obserwacja rozwijającej się gospodarki Niemiec. Aby sprostać wyzwaniom, jakie stały przed polskimi służbami informacyjnymi, należało zorganizować dobrze działające agendy wywiadu.

Terenowa placówka polskiego rozpoznania wojskowego Ekspozytura Nr 3, przeniesiona w 1930 r. z Poznania do Bydgoszczy, miała obserwować teren Prus Wschodnich, Wolnego Miasta Gdańska, Pomorza Zachodniego i rejonów przygra-